

Η ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ : ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΚΑΙ ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Χρήστος Ιωάννου, Διδάκτωρ Οικονομολόγος της Εργασίας και Εργασιακών Σχέσεων (LSE)

Σύνοψη

Η περίοδος 1974-85 χαρακτηρίζεται από πολιτικές οικονομικής προσαρμογής βασιζόμενες στον αυξανόμενο κρατικό παρεμβατισμό. Την περίοδο 1986-90 γίνεται προσπάθεια εκλογίκευσής του και εμφανίζεται, υπέρπουσα και διστακτική, η νεο-φιλελεύθερη σύγκλιση. Η αναπόφευκτη διαρθρωτική προσαρμογή και η απόπειρα αλλαγής του "παραδείγματος" οικονομικής πολιτικής οδηγούν την αγορά εργασίας σε κρίση.

Οι τάσεις της περιόδου 1985-90 αποτελούν προάγγελο της επερχόμενης αναδιάρθρωσης. Η δύσκολη προσαρμογή της προβληματικής βιομηχανίας, η εξάντληση των δυνατοτήτων του δημόσιου τομέα για απορρόφηση εργατικού δυναμικού, η επερχόμενη νέα επιτάχυνση της αγροτικής εξόδου και η εισροή ξένου και ομογενούς εργατικού δυναμικού αποτελούν βασικές πλευρές της κρίσης στην αγορά εργασίας μέσα από την οποία επιπέδονται παραδοσιακά χαρακτηριστικά της απασχόλησης.

Οι ακολουθούμενες πολιτικές - πολιτικές μιας προηγούμενης συγκυρίας - είναι παθητικές και στερούνται συνολικής σύλληψης. Η κατά περίπτωση αξιολόγησή τους είναι από ελλιπή έως ανύπαρκτη. Από την τρέχουσα συγκυρία και τις υφιστάμενες τάσεις προκύπτουν προτεραιότητες για τα θέματα πολιτικής και έρευνας οι οποίες αντιμετωπίζονται με μεθόδους πολιτευτών της δεκαετίας του '50.

1. Από τον Κρατικό Παρεμβατισμό στη Νεο-Φιλελεύθερη Σύγκλιση;

Ο νεο-φιλελευθερισμός της δεκαετίας του '90 μοιάζει να είναι ότι και ο σοσιαλισμός της δεκαετίας του '80. Μια καρικατούρα, η οποία, ωστόσο, συνιστά το πλαίσιο άσκησης της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής. Ταυτόχρονα υπάρχει μια δεδομένη κοινωνική δυναμική, αλλά και η ανάγκη ευρέων οικονομικών προσαρμογών.

Η κατάρρευση του μετεμφυλιακού καθεστώτος το 1974 άνοιξε μια περίοδο, που διαρκεί ως το 1985 και στη διάρκεια της οποίας το κράτος ανέλαβε το βάρος της πολιτικής και οικονομικής προσαρμογής με την ένταση του παρεμβατισμού ("σοσιαλμανία" του 1974-77, επεκτατικές μακροοικονομικές πολιτικές, ένταση ελέγχου τιμών το 1979-80, πολιτικές μισθών σε μόνιμη βάση). Ο συσχετισμός δυνάμεων στην ελληνική κοινωνία και την αγορά εργασίας ήταν μάλλον ευνοϊκός για τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα (Καραμπελιάς, 1989). Το δείχνουν τα κύματα της κοινωνικής κινητοποίησης, το ιδεολογικό κλίμα του εξισωτισμού και τα εκλογικά αποτελέσματα (με την άνοδο του μεριδίου της σοσιαλιστικής και κομμουνιστικής αριστεράς). Ο εξισωτισμός ήταν ένα κοινωνικό φαινόμενο συνδεδεμένο με την άνοδο κοινωνικών κινημάτων (Ιωάννου, 1986, 1989α), όπως το εργοστασιακό κίνημα στη βιομηχανία,

το ομοσπονδιακό κίνημα στις επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας, τα κινήματα των αγροτών παραγωγών, των παραδοσιακών και των νέων επιστημονικών ή/και ελεύθερων επαγγελματιών (ΤΕΕ, Δικηγορικοί Σύλλογοι, Νοσοκομειακοί Γιατροί, ΟΕΕ κλπ.) και το φοιτητικό κίνημα. Αναδιανεμητικές και εξισωτικές πολιτικές είναι το κύριο χαρακτηριστικό της περιόδου 1974-85. Με άλλα λόγια χαρακτηρίζουν και την περίοδο 1974-81, πριν την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία.

Τα κινήματα της περιόδου 1974-81 συνέβαλαν στην άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία και επηρέασαν τη λαϊκίστικη αναδιανεμητική πολιτική του στην περίοδο 1982-85. Είναι εδώ απαραίτητη η διασαφήνιση της έννοιας του λαϊκισμού που χρησιμοποιούμε. Εννοούμε την οικονομική προσέγγιση που δίνει έμφαση στην μεγέθυνση και την αναδιανομή εισοδήματος και θέτει σε δεύτερη μοίρα τους κινδύνους του πληθωρισμού και της χρηματοδότησης των ελλειμμάτων, των εξωτερικών περιορισμών και της αντίδρασης των οικονομικών "υποκειμένων" σε πολιτικές "μη-αγοράς" (Dornbush & Edwards, 1989). Από πολιτική σκοπιά αναφερόμαστε στο τρίπτυχο, πρώτον της χρησιμοποίησης της πολιτικής κινητοποίησης με ρητορική και σύμβολα που "εμπνέουν το λαό", δεύτερον της αναφοράς σε μια ανομοιογενή κοινωνική συμμαχία που αφορά κατ' αρχήν τα εργατικά στρώματα αλλά περιλαμβάνει και καθοδηγείται από τμήματα των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων και τρίτον επιδιώκει ένα συνδυασμό μεταρρυθμίσεων για την ανάπτυξη χωρίς να προκαλεί οξείες κοινωνικές συγκρούσεις (Drake, 1982). Υπό το καθεστώς παρόμοιων πολιτικών το κεφάλαιο απέσχε από κάθε σοβαρή επενδυτική δραστηριότητα (Πίνακας 1) και η "φυγή" του χαρακτηρίζει την περίοδο 1982-85. Οι πολιτικές του ΠΑΣΟΚ για ανάπτυξη και μακροοικονομική σταθερότητα δεν απέδωσαν (Spraos, 1986:2). Ο λαϊκισμός έδωσε τη θέση του στο "ρεαλισμό" και, κατά την περίοδο 1985-87 με το σταθεροποιητικό πρόγραμμα, οι αναδιανεμητικές πολιτικές περιορίστηκαν, για να εγκαταλειφθούν με την άνοδο της Νέας Δημοκρατίας στην εξουσία το 1990.

Σήμερα τα στοιχεία μιας νεο-φιλελεύθερης σύγκλισης είναι ιδιαίτερα εμφανή στο πολιτικό σύστημα. Πρόκειται για φαινόμενο που μετά την άνοδο των σοσιαλιστών στη δεκαετία του '80, χαρακτηρίζει τα νοτιοευρωπαϊκά πολιτικά συστήματα (Kurth & Petras, 1991). Η εν λόγω σύγκλιση και στη χώρα μας ενισχύεται από το διεθνές πολιτικό κλίμα. Η Νέα Δημοκρατία υιοθετεί τη Θάτοερική ρητορική και εμπειρία, το ΠΑΣΟΚ ακολουθεί τη Σοσιαλιστική Διεθνή, η Κομμουνιστική Αριστερά παρακολουθεί τις εξελίξεις από την Περestroίκα έως τις μεταμορφώσεις των πάλαι ποτέ ευρωκομμουνιστών. Ωστόσο οι πρωταρχικές αιτίες της εν λόγω σύγκλισης βρίσκονται στη δυναμική του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Η επέκταση του δημόσιου τομέα και η ένταση των κρατικών ρυθμίσεων είχαν πολιτικά αποτελέσματα με την έννοια ότι ενίσχυσαν την αντικρατική διάθεση των μισθωτών και των νέων μεσαίων στρωμάτων. Οι μισθωτοί έφεραν και φέρουν το βάρος των σταθεροποιητικών προγραμμάτων. Εφεραν επίσης και φέρουν το βάρος των αναποτελεσματικών συστημάτων φορολογίας. Παρά την αύξηση των δημόσιων κοινωνικών δαπανών (Πίνακας 2) οι παρεχόμενες κοινωνικές υπηρεσίες δεν θελιώθηκαν. Ούτε βέβαια δημιουργήθηκε κανένα κοινωνικό κράτος ή κράτος πρόνοιας. Η ήδη ευρέως διαδεδομένη στην κοινωνία αντικρατική διάθεση, έχει συνδεθεί με την ανάγκη για εκσυγχρονισμό. Η φορολογία είναι το κύριο αίτιο τριθής μεταξύ μεσαίων στρωμάτων και κράτους. Τα νέα μεσαία στρώματα διαδραματίζουν ένα ηγεμονικό ρόλο στη διαδικασία ιδεολογικής σύγκλισης και μεταμόρφωσης. Για αυτά η απορύθμιση και η φιλελευθεροποίηση συνιστά μια νέα ευκαιρία για διευρυμένη αναπαραγωγή και ευημερία.

Παρόλα αυτά το παράδειγμα άσκησης πολιτικής δεν έχει αλλάξει ριζικά. Η νεο-φιλελεύθερη σύγκλιση, αν και όχι οριστική, είναι μια σταδιακή διαδικασία που ξεκινά το 1985 και εντάθηκε με την άνοδο της Νέας Δημοκρατίας στην εξουσία. Το ΠΑΣΟΚ πρώτο εισήγαγε

νεο-φιλελεύθερα στοιχεία στην πολιτική του στη διάρκεια του σταθεροποιητικού προγράμματος 1985-87. Αυτά βέβαια δεν βρίσκονταν στον κορμό του προγράμματος --την εισοδηματική πολιτική και την υποτίμηση της δραχμής-- αλλά στις εξαγγελίες για ευελιξία στην αγορά εργασίας και την απορύθμιση του τραπεζικού συστήματος. Οι μεταρρυθμίσεις του τραπεζικού συστήματος προχώρησαν μια και δεν είχαν άμεσο πολιτικό κόστος ενώ τα μέτρα για την αγορά εργασίας δεν προωθήθηκαν παρά το 1990 από τη Νέα Δημοκρατία.

Η νεο-φιλελεύθερη σύγκλιση δεν φαίνεται να έχει καλύτερη τύχη με τη Νέα Δημοκρατία. Ενδεχομένως, όπως και στην Ισπανία, οι σοσιαλιστές παραμένουν περισσότεροι ικανοί να εισαγάγουν το νεο-φιλελευθερισμό στην οικονομία. Η ΝΔ δεν εξελέγη τόσο με βάση την νεο-φιλελεύθερη σύγκλιση όσο με βάση τη "σύγκλιση" κατά των πολιτικών σκανδάλων. Το νεο-φιλελεύθερο πρόγραμμα βρίσκεται ενώπιον του καθήκοντος να αντιστρέψει και να ανατρέψει την κυρίαρχη τάση της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής της περιόδου 1974-85. Ωστόσο οι ιδιωτικοποιήσεις παραμένουν μια πολιτική προσανατολισμένη στην ελάφρυνση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και στην απόκτηση πρόσκαιρων εσόδων. Και οι περικοπές των κοινωνικών δαπανών επίσης υποτάσσονται σε παρόμοιες προτεραιότητες.

2. Τάσεις στην Αγορά Εργασίας.

Οι τάσεις στη διανομή εισοδήματος υποδηλώνουν τις προαναφερθείσες μεταβολές στο συσχετισμό των κοινωνικών δυνάμεων και στον προσανατολισμό της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής. Η λειτουργική κατανομή του εθνικού εισοδήματος δείχνει ότι κατά την περίοδο 1974-85 το μερίδιο του αγροτικού εισοδήματος, παρά τη συνεχιζόμενη αγροτική έξοδο, είναι σχετικά σταθερό (1974: 19.8%, 1981: 18.0%, 1985: 18.9%, 1989: 18.2%). Το μερίδιο των μισθών ήταν σταθερά αυξανόμενο (1974: 37.6%, 1981: 47.7%, 1985: 54.9%) αλλά μετά το 1986 η τάση αντιστρέφεται και σημαδεύει μια νέα περίοδο όσον αφορά τη διανομή του εισοδήματος (1989: 50.9%). Αναλυτικότερες προσεγγίσεις της διανομής εισοδήματος και της φτώχειας για την περίοδο 1974-85 επιβεβαιώνουν αυτές τις τάσεις (Καράγιωργας κ.ά., 1990, Τσακλόγλου 1989, EC, 1990). Δεν υφίστανται στοιχεία για τη μετά το 1985 περίοδο.

Τα διαθέσιμα στοιχεία για την εξέλιξη της αγοράς εργασίας δείχνουν ότι μετά το 1985 οι ανισότητες επιτείνονται και μια νέα φτώχεια εμφανίζεται. Αυτή η "νέα φτώχεια" συνδέεται με τη μη εξισωτική τάση στη λειτουργική κατανομή του εισοδήματος και τη μη-εξισωτική τάση στη λειτουργική κατανομή του εισοδήματος και τη σταδιακή και διστακτική εγκατάλειψη των αναδιανεμητικών πολιτικών. Παράλληλα οι εξελίξεις στην αγορά εργασίας υποδηλώνουν σαφή επιδείνωση μετά το 1985 (Πίνακας 3). Το ποσοστό της ανεργίας σταθεροποιείται στο 8%, η συντριπτική πλειοψηφία των ανέργων (το 95%) δεν καλύπτεται από επιδόματα ανεργίας και το μερίδιο των μακροχρόνια ανέργων ξεπέρασε το 40%. Επίσης εντάθηκε η αστάθεια της περιφερειακής διάρθρωσης της ανεργίας. Σε αυτές τις εξελίξεις, που αφορούν τα στατιστικά στοιχεία έως και το 1988, πρέπει να προσθέσουμε τα αυξανόμενα προβλήματα ένταξης στην αγορά εργασίας που μετά το 1989 συνδέονται με την εντεινόμενη εισροή ξένου εργατικού δυναμικού και Ελλήνων ομογενών από την Ανατολική Ευρώπη και την πρώην ΕΣΣΔ. Αυτού του είδους οι εξελίξεις, σε μια παρατεινόμενη περίοδο κρίσης και αναδιάρθρωσης, είναι πιθανόν να οδηγήσουν σε επιβράδυνση ή/και ακύρωση της ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας και να ενισχύσουν τη διαδικασία "προλεταριοποίησης" σχετικά νεότερων τμημάτων του εργατικού δυναμικού.

Οι τάσεις αναδιάρθρωσης του εργατικού δυναμικού στη διάρκεια της δεκαετίας του 80 μάλλον επιβραδύνθηκαν (Πίνακας 4). Την περίοδο 1981-89 τα μερίδια της γεωργίας και της βιομηχανίας στην απασχόληση υποχώρησαν. Στην πραγματικότητα ο ρυθμός μείωσης του μεριδίου του αγροτικού τομέα επιβραδύνθηκε σημαντικά (τα μερίδιά του είχαν μειωθεί από 51.9% το 1960-67, σε 40.3% το 1968-73 και 33.5% το 1974-79). Το μερίδιο του αγροτικού τομέα μειώθηκε από 30.7% το 1981 σε 25.3% το 1989. Αυτό δεν ακολουθήθηκε από αύξηση στα μερίδια της μεταποίησης και της βιομηχανίας. Επιπλέον, το μερίδιο των μισθωτών στην μη αγροτική απασχόληση μειώθηκε κατά τι. Η τάση της αναδιάρθρωσης φαίνεται από την εν λόγω μείωση και την αύξησή του στις υπηρεσίες κατά 4%. Σημειώτεον ότι αυτή οφείλεται κατά το ήμισυ στην αύξηση της δημόσιας απασχόλησης (κεντρική διοίκηση, ΝΠΔΔ και οργανισμοί κοινωνικής ασφάλισης) από 14.7% σε 13.8% το 1983. Η αυταπασχόληση στους μη-αγροτικούς τομείς χαρακτηρίζεται από ανεπαίθητες μεταβολές - αρνητικές στη μεταποίηση και τη βιομηχανία και θετικές στις υπηρεσίες. Το μερίδιο των εργοδοτών αυξήθηκε κατά 2% ενώ το μερίδιο των μη-αμειβομένων από 4.5% το 1981 σε 5.8% το 1989. Συνολικά, αυτή η θεώρηση δείχνει ότι κατά το 1981-89 στη σχετικά σταθερή δομή και σύνθεση του εργατικού δυναμικού σημειώνεται η συνεχιζόμενη αλλά επιβραδυνόμενη αγροτική έξοδος, η αύξηση της απασχόλησης στο δημόσιο τομέα και η αύξηση της απλήρωτης εργασίας στο μη-αγροτικό τομέα.

3. Η Δυναμική της Ανισορροπίας στην Αγορά Εργασίας: Παραδοσιακοί Κλάδοι υπό Πίεση.

Η δομή της απασχόλησης δηλώνει τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής αγοράς εργασίας (Πίνακας 5). Οι μισθωτοί δεν υπερβαίνουν το 50%, οι αυτοαπασχολούμενοι πλησιάζουν το 10%, οι εργοδότες το 5.5% και τα μη-αμειβόμενα συμβοηθούντα μέλη το 14.7%. Παρά τη γρήγορη μεταπολεμική αστικοποίηση η αγροτική οικονομία απασχολεί πάνω από το ένα τέταρτο του εργατικού δυναμικού (27%). Η βιομηχανία απασχολεί λιγότερο από το ένα πέμπτο (19.8%). Η κατανομή του εργατικού δυναμικού κατά κλάδο και θέση στο επάγγελμα δείχνει την ύπαρξη τριών σχετικά πολυπληθών και ομοιογενών κατηγοριών απασχολούμενων: τους αυτοαπασχολούμενους αγρότες (14.4%), τους μισθωτούς απασχολούμενους στη βιομηχανία (13.7%) και τους απασχολούμενους στις υπηρεσίες, κυρίως στο δημόσιο τομέα (15.8%).

Η αποσπασματική και ανπιφατική οικονομική πολιτική, τα διαρθρωτικά προβλήματα και οι μακροχρόνιες τάσεις της οικονομίας, προδίκάζαν ότι την περίοδο 1991-92 ο δείκτης μίζερίας, δηλαδή ο συνδυασμός ανεργίας και πληθωρισμού, οδηγείται σε υπέρβαση κάθε προηγούμενου. Το δίλημμα δεν είναι "ανεργία ή πληθωρισμός". Έχουμε και τα δύο. κυμαινόμενα σε υψηλά επίπεδα. Το ερώτημα είναι: αν η ανεργία θα φθάσει σε ισπανικά επίπεδα. Στην αμέσως επόμενη περίοδο οι εξελίξεις στον τομέα της απασχόλησης ενδέχεται να είναι δραματικές. Σε αυτό οδηγούν τόσο η ύφεση όσο και το μπλοκάρισμα των παραδοσιακών και βασικών εσωτερικών διεξόδων στις πιέσεις της αγοράς εργασίας, δηλαδή της απασχόλησης στο δημόσιο τομέα και τη βιομηχανία.

Τα περιθώρια επέκτασης της δημόσιας απασχόλησης έχουν εξαντληθεί. Παρά το γεγονός ότι το πελατειακό σύστημα πολιτικών σχέσεων και οι πρωταγωνιστές του (πολιτευτές και παρατρεχάμενοι) δεν μπορούν να συντηρηθούν χωρίς τη δυνατότητα διάθεσης θέσεων εργασίας και κρατικών πηγών εισοδήματος στην εκλογική πελατεία, η κατάσταση των

δημοσίων οικονομικών (αλλά και η ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών) επιβάλλει την παύση της επέκτασης της δημόσιας απασχόλησης.

Το "ρουσφέτι" και οι δημόσιες δαπάνες για απασχόληση με σκοπό την αποκατάσταση της εκλογικής πελατείας αποτελούν κεντρικό στοιχείο της ελληνικής αγοράς εργασίας. Οι σχέσεις πατρωνείας έχουν διαδραματίσει πρωταρχικό ρόλο σε συνθήκες πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού, υψηλής ανεργίας και υποαπασχόλησης. Το μετεμφυλιακό καθεστώς περιόρισε την πρόσβαση στη δημόσια απασχόληση μέσα από τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων. Για τους πολιτικά και κοινωνικά αποκλεισμένους στη δεκαετία του '50 και του '60 η μετανάστευση ήταν μια "εθελοντική" διέξοδος στην ανεργία και την υποαπασχόληση. Στη δεκαετία '70 και '80 έπαψε να λειτουργεί ως βαλβίδα ασφαλείας. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στην ανώτατη παιδεία από τα μέσα της δεκαετίας του '60 οδήγησε στην αύξηση του εργατικού δυναμικού με πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Ο ευρύτερος δημόσιος τομέας προσέφερε απασχόληση σε αυτό το εκπαιδευμένο και μαχητικό εργατικό δυναμικό (Τσοουκάς, 1986, Ιωάννου 1989). Στη δεκαετία του '70 και του '80 η επέκταση του δημόσιου τομέα και η συνεχής λειτουργία των πελατειακών σχέσεων οδήγησαν στην επέκταση του κράτους ως εργοδότη. Το 1982-89 ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων αυξήθηκε κατά 32% (Πίνακας 7).

Ούτε η σοσιαλιστική ούτε η νεοφιλελεύθερη ρητορεία υπερέβη τη χρήση της δημόσιας απασχόλησης από την πολιτική τάξη ως μέσου πολιτικής αναπαραγωγής. Είναι αξιοσημείωτο ότι κάθε κυβερνητική μεταβολή σημαίνει ότι στον ευρύ δημόσιο τομέα (ΝΠΔΔ και ΚΝΠΙΔ) σχεδόν 20.000 τέτοιες διοικητικές και διευθυντικές θέσεις καταλαμβάνονται από έμπιστα κομματικά στελέχη, αποτυχημένους πολιτευτές και παρατρεχάμενους. Ο πολιτικός έλεγχος των δημοσίων επιχειρήσεων και οργανισμών αφορά όχι μόνο θέματα στρατηγικών επιλογών αλλά και θέματα καθημερινής διαχείρισης (Λιούκας, 1989). Οι εξάρσεις στην αυξανόμενη τάση της δημόσιας απασχόλησης κατά την περίοδο 1975-87 συμπίπτει με τα έτη εκλογών. Η υψηλότερη ετήσια αύξηση 10.7% συνδέεται με τις εκλογές του 1977 (Πίνακας 8). Την περίοδο του ΠΑΣΟΚ η νομοθεσία που εισήχθη για τον έλεγχο των προσλήψεων στο δημόσιο τομέα έδωσε προτεραιότητα σε κοινωνικά κριτήρια αλλά στην πράξη οι πελατειακές σχέσεις και η κομματική πίστη αποτελούσαν το κυριότερο κριτήριο. Η διαδικασία κατάληψης μιας θέσης στο δημόσιο τομέα δεν έχει αλλάξει. Υπάρχει μια δεξαμενή εργατικού δυναμικού υπό καθεστώς συμβάσεων ορισμένου χρόνου, εποχιακής απασχόλησης κλπ. που κινείται μεταξύ του 10-15% των μόνιμων υπαλλήλων, στην οποία παρατηρείται "υπερχείλιση" μετά τον εκλογικό κύκλο. Από αυτή τη δεξαμενή η πλειοψηφία μεταφέρεται σε θέσεις μόνιμης απασχόλησης.

Στην αρχή της δεκαετίας του '90 με τα δημόσια ελλείμματα να θεωρούνται το υπ' αριθμόν ένα πρόβλημα για τη μακροοικονομική σταθεροποίηση και τις νεο-φιλελεύθερες απόψεις για αναδίπλωση του δημόσιου τομέα, η αντιστροφή της τάσης επέκτασης της δημόσιας απασχόλησης κατέστη μια προτεραιότητα. Ομως καθώς η πολιτική τάξη μπορεί να ζησει χωρίς να χρησιμοποιεί το δημόσιο τομέα για πολιτική επιβίωση και αναπαραγωγή, η "αντίθεση" μεταξύ νεο-φιλελεύθερων οικονομικών και πελατειακών σχέσεων λύθηκε με ένα ιδιαίτερο ελληνικό τρόπο. Η νέα κυβέρνηση απέλυσε σχεδόν 40.000 έκτακτους δημοσίους υπαλλήλους - την υπερχειλισμένη δεξαμενή εισόδου στο δημόσιο τομέα. Οι μεταβολές στο ασφαλιστικό σύστημα επιτάχυναν τις παραιτήσεις για συνταξιοδότηση και έτσι "ελευθέρωσαν" αρκετές θέσεις εργασίας. Εκτοτε προσελήφθησαν στο δημόσιο πάνω από 70.000 άτομα.

Στις δεκαετίες του '60 και του '70 η βιομηχανία αποτελούσε βασικό χώρο δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας. Από τα μέσα της δεκαετίας του '60 η απασχόληση στη μεταποίηση αυξανόταν τόσο απόλυτα όσο και ποσοστιαία. Συγκρινόμενη με τις λοιπές χώρες του ΟΟΣΑ

και της ΕΟΚ, η Ελλάδα δεν αποτελεί μια τυπική περίπτωση, καθώς στις εν λόγω χώρες από τα μέσα της δεκαετίας του '70 ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής της βιομηχανικής απασχόλησης είναι αρνητικός και το μερίδιο της βιομηχανίας στο σύνολο της απασχόλησης μειώνεται. Στη χώρα μας, αν και ο ρυθμός αύξησης επιβραδύνθηκε, το μερίδιο της βιομηχανίας εξακολούθησε να αυξάνεται φθάνοντας πάνω από το 25% των μισθωτών. Μόνον μετά το 1980 εμφανίζονται τάσεις σχετικής υποχώρησης των κλάδων της βιομηχανικής παραγωγής. Εκτοτε στην κατανομή της απασχόλησης η πρωτοκαθεδρία ανήκει στους κλάδους των υπηρεσιών - με δεσπόζοντα το ρόλο των κρατικών υπηρεσιών και της απασχόλησης στο δημόσιο τομέα. Ο δυναμισμός επέκτασης της βιομηχανικής απασχόλησης εξαντλήθηκε. Κατά την περίοδο 1978-84 οι μεγάλες και μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις επλήγησαν περισσότερο ενώ οι επιχειρήσεις με λιγότερα από 10 άτομα αυξήθηκαν. Εισαγωγική διείσδυση και αυξανόμενος ανταγωνισμός αντί να οδηγήσουν σε οικονομίες κλίμακας υποχρέωσαν ένα μεγάλο αριθμό μεγάλων επιχειρήσεων να εγκαταλείψουν την αγορά. Το 1984-88 η τάση δε άλλαξε αλλά περισσότερη σταθερότητα παρατηρείται. Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα προσέφερε σε ένα βαθμό συνθήκες θερμοκηπίου και συντήρησε την υφιστάμενη βιομηχανική δομή και επιβράδυνε τη διαδικασία της αναδιάρθρωσης.

Η βιομηχανική απασχόληση είχε και έχει αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση των ισορροπιών στην ελληνική αγορά εργασίας, και ιδιαίτερα στη διαμόρφωση της ανεργίας. Η άνοδος του γενικού επιπέδου της ανεργίας στη δεκαετία του '80 συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με την επιβράδυνση στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας στη βιομηχανία και την έναρξη απώλειας θέσεων. Η εν λόγω επιβράδυνση, καθώς προκύπτει από μικρές ετήσιες αυξομειώσεις της βιομηχανικής απασχόλησης, επιτελείται παράλληλα με μία διαδικασία κλαδικής αναδιάρθρωσης. Η κρίση της ελληνικής βιομηχανίας δεν επηρέασε τη σύνθεση του εργατικού δυναμικού. Η πρωτοκαθεδρία των κλάδων καταναλωτικών αγαθών και εντάσεως εργασίας δεν μεταβλήθηκε και δεν παρατηρείται τάση προς τη δημιουργία ενός θήλακα τεχνολογικά προηγμένου εργατικού δυναμικού και μίας αγοράς εργασίας των δύο τρίτων. Βέβαια οι διαφορές μεταξύ κλάδων υφίστανται αλλά δεν υπάρχει τάση στροφής προς μεταποίηση υψηλής τεχνολογίας. Οι δείκτες βιομηχανικής παραγωγής παραμένουν καθηλωμένοι στα επίπεδα του 1980 (Πίνακας 8). Το ανησυχητικό φαινόμενο είναι πως κατά την τριετία 1986-88, στη διάρκεια της οποίας παρατηρήθηκε σημαντική άνοδος των ιδιωτικών επενδύσεων, η πλειοψηφία των βιομηχανικών κλάδων (13 στους 20) κατατάσσεται στην κατηγορία των κλάδων που φθίνουν. Αυτή η διαδικασία, που υποδηλώνει έλλειψη δυναμισμού ως προς τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, επιτελείται παράλληλα με την πορεία της χώρας, και ιδιαίτερα της ελληνικής βιομηχανίας (η οποία ήταν, και εν μέρει παραμένει, εθισμένη στον προστατευτισμό) προς την ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά.

Οι εκτιμήσεις για τις συνέπειες της ολοκλήρωσης της εσωτερικής αγοράς καταλήγουν στο συμπέρασμα πως ορισμένοι κλάδοι θα βρεθούν - αν δε βρίσκονται ήδη - στο επίκεντρο αναδιρθρώσεων οι οποίες αφορούν και την απασχόληση. Σε αυτούς ανήκουν και τρεις βιομηχανικοί κλάδοι (πρόκειται για τους κλάδους ειδών διατροφής, την υφαντουργία και την ένδυση-υπόδηση) οι οποίοι στη χώρα μας απασχολούν σχεδόν το 50% του βιομηχανικού εργατικού δυναμικού. Με άλλα λόγια οι διαδικασίες της βιομηχανικής αναδιάρθρωσης θα θίξουν, άμεσα ή έμμεσα, έναν στους δύο απασχολούμενους στην ελληνική βιομηχανία. Πρόσφατες εκτιμήσεις του εύρους απασχόλησης στους ευαίσθητους εν όψει του 1992 κλάδους της βιομηχανίας το υπολογίζουν γύρω στο 61% (ΕΚ, 1991). Το γεγονός ότι οι εν λόγω κλάδοι θα βρεθούν στο επίκεντρο της βιομηχανικής αναδιάρθρωσης δε σημαίνει ότι οι εξελίξεις στον τομέα της απασχόλησης θα είναι εξ ορισμού αρνητικές. Αυτό είναι συνάρτηση της οικονομικής θέσης των επιχειρήσεων και της μικροοικονομικής συμπεριφοράς των

επιχειρηματιών. Άλλωστε με κριτήριο την απασχόληση, τόσο μακροπρόθεσμα όσο και βραχυπρόθεσμα, ο κλάδος ειδών διατροφής μπορεί να χαρακτηριστεί ως δυναμικά αναπτυσσόμενος. Οι δύο λοιποί είναι μάλλον φθίνοντες. Όμως το γεγονός ότι η πλειοψηφία των κλάδων χαρακτηρίζεται από έλλειψη δυναμισμού στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας ή και από τη συστηματική απώλεια θέσεων εργασίας, οδηγεί στο συμπέρασμα πως η πορεία προς την ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά οδηγεί στην πρόκληση ανισορροπιών στην ελληνική αγορά εργασίας. Η τρέχουσα ύφεση τις επιδεινώνει.

Ωστόσο η διαδικασία εξυγίανσης και οικονομικής προσαρμογής του τομέα των προβληματικών επιχειρήσεων, όπου ανήκουν τόσο οι επιχειρήσεις του ΟΑΕ όσο και εκείνες των οποίων τα παραγωγικά και χρηματοοικονομικά στοιχεία βρίσκονται σε ανάλογη κατάσταση με τις "επίσημες" προβληματικές, και όπου απασχολείται σχεδόν το 10% του βιομηχανικού εργατικού δυναμικού, συμβάλλει, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα, στην επιδείνωση των ανισορροπιών στην αγορά εργασίας. Κατά την περίοδο Απριλίου 1990 - Ιουνίου 1991 33 προβληματικές επιχειρήσεις απέλυσαν 8.899 εργαζόμενους οι οποίοι είχαν τρεις επιλογές: την κατάρτιση, την αυτοαπασχόληση και την επιδοτούμενη ανεργία. Στην πρώτη φάση (4909 άτομα) το 21.4% επέλεξε την επιδοτούμενη ανεργία, το 42.5% επέλεξε την αυτοαπασχόληση και το 36.1% την επανακατάρτιση. Στη δεύτερη φάση (3990 άτομα) τα σχετικά μερίδια έγιναν 3%, 58%, και 39% αντιστοίχως. Η αλλαγή συμπεριφοράς υποδηλώνει τις δυσκολίες επανένταξης στη μισθωτή απασχόληση. Περισσότερες από 10.000 απολύσεις προβλέπονται για τις προβληματικές το 1992.

Ενώ ο δημόσιος τομέας δεν είναι πια βαλβίδα ασφαλείας για τις πιέσεις στην αγορά εργασίας και δεδομένων των δημοσιονομικών ελλειμμάτων οι εξελίξεις στη δημόσια απασχόληση θα επιτείνουν την ανισορροπία στην αγορά εργασίας. Η επερχόμενη αναδιάρθρωση του αγροτικού τομέα και η σχετικά εκτενής μερίδα του αγροτικού εργατικού δυναμικού αποτελεί μια ακόμη πηγή πιέσεων στην αγορά εργασίας. Με τη μεταρρύθμιση της ΚΑΠ και τη μείωση των ενισχύσεων του ΦΕΟΓΚΑ η ελληνική γεωργία θα εκτεθεί σε ανοικτό ανταγωνισμό για πρώτη φορά στη μεταπολεμική περίοδο (Μαραβέλιας 1990) με αποτέλεσμα την εισοδηματική συμπίεση και την ενίσχυση της αγροτικής εξόδου στο βαθμό που δε θα υπάρξει συστηματική και αποτελεσματική πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης. Η προσφυγή στην πολλαπλή απασχόληση μάλλον θα επιταθεί και θα κινηθεί σε επίπεδα ανώτερα του 20% στο οποίο εκτιμάται για την περίοδο στα μέσα της δεκαετίας του '80 (κατασκευές και τουρισμός). Η τάση για απόκτηση δεύτερης απασχόλησης έξω από τον αγροτικό τομέα συμβαδίζει με την κατεύθυνση της ΕΟΚ για απασχολήσεις έξω από τον αγροτικό τομέα. Η αναδιάρθρωση της αγροτικής απασχόλησης σε συνθήκες περιορισμού της δημόσιας απασχόλησης και της βιομηχανικής γεννά ερωτήματα για το εάν η σχετική σταθερότητα που παρατηρείται κατά την περίοδο 1975-90 στην αγροτική κοινωνία θα ακολουθηθεί από ραγδαίες και γρήγορες μεταβολές.

4. Το Ξένο Εργατικό Δυναμικό και οι Επαναπατριζόμενοι Ομογενείς.

Στη διάρκεια των περασμένων δεκαετιών τόσο η βιομηχανία όσο και, σε ένα βαθμό, η μετανάστευση και οι οικοδομές απορρόφησαν την ανειδίκευτη εργασία. Είναι ενδεχόμενο η αύξηση της ανεργίας να συνδυασθεί με αυξανόμενη περιθωριοποίηση του ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού το οποίο σε ορισμένες όχι αμελητέες περιπτώσεις αντικαθίσταται από

το ξένο εργατικό δυναμικό που με αυξανόμενους ρυθμούς δραστηριοποιείται στην ελληνική αγορά εργασίας.

Στα μεταβαλλόμενα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας πρέπει να προσθέσουμε την εισροή ξένου εργατικού δυναμικού απασχολούμενου κυρίως στην παραοικονομία. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του Υπουργείου Εργασίας το νόμιμα απασχολούμενο ξένο εργατικό δυναμικό δεν υπερβαίνει το 1% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Σύμφωνα με το Υπουργείο Εργασίας το νόμιμα απασχολούμενο αλλοδαπό εργατικό δυναμικό διαμορφώνεται ως εξής: 1984: 24.253 1986:24.428 1988:23.912 1990:23.219. Αντίθετα ανεπίσημοι υπολογισμοί στη διάρκεια του 1991 το υπολογίζουν σε πάνω από 10% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Το παράνομο εργατικό δυναμικό υπολογίζεται ότι υπερβαίνει τις 300.000 (Πολωνοί, Ρουμάνοι, Βούλγαροι, Γιουγκοσλάβοι, Φιλιπινέζοι, Κούρδοι, κλπ.). Το ξένο εργατικό δυναμικό αποτελείται από δύο μέρη. Το εργατικό δυναμικό που ενσωματώνεται στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας και την παραοικονομία και το "περαστικό" εργατικό δυναμικό των πολιτικών προσφύγων και όσων περιμένουν ή επιζητούν τη χορήγηση βίζας για άλλες χώρες.

Για να περιγράψουμε την επεκτεινόμενη δευτερεύουσα αγορά εργασίας στη χώρα μας πρέπει φυσικά να πάρουμε υπόψη μας το φαινόμενο των επαναπατριζόμενων Ελλήνων που κατά τον έναν ή τον άλλο τρόπο λειτουργούν ή αντιμετωπίζονται ως ξένο εργατικό δυναμικό. Η Ελλάδα έχει ζήσει σε όλη τη διάρκεια του αιώνα με φαινόμενα επαναπατριζόμενων Ελλήνων ή προσφύγων (Μικρά Ασία 1922, Κωνσταντινούπολη 1955, Ιμβρος και Τένεδος στη δεκαετία του 1960, Κύπρος 1974) οι οποίοι αντιμετωπίζουν προβλήματα κοινωνικής ένταξης και περιθωριοποίησης στην αγορά εργασίας. Ο Ποντιακός Ελληνισμός στην πρώην ΕΣΣΔ αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες κοινότητες απόδημου Ελληνισμού. Οι υπολογισμοί κινούνται μεταξύ 600 και 800 χιλιάδων. Όσοι επέζησαν από το ρατσισμό και σθηνισμό των "Νεοτούρκων" κατευθύνθηκαν στη Νότια Σοβιετική Ένωση. Ο σταλινασμός τους διασκόρπισε στην Κεντρική Ασία (Αγτζίδης, 1990, Φωτιάδης, 1990).

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Εθνικού Ιδρύματος Υποδοχής και Αποκατάστασης Παλινοσοτούντων Ομογενών Ελλήνων οι Πόντιοι επαναπατριζονται με ρυθμούς γεωμετρικής προόδου (1987: 527, 1988: 1365, 1989: 6791, 1990: 13.863, 1991 Ιαν-Απρ.: 4063). Η πλειοψηφία τους είναι ηλικίας κάτω των 45 ετών και το ένα τρίτο κάτω των 25 ετών. Το 62% εγκαθίστανται στην περιοχή Αθηνών και οι λοιποί στη Βόρεια Ελλάδα. Σημειωτέον ότι οι επαναπατρισθέντες αποτελούν λιγότερο από το 50% των ήδη χορηγηθεισών αδειών από το Ελληνικό προξενείο στη Μόσχα. Τα επόμενα χρόνια ο ρυθμός επαναπατρισμού θα αυξηθεί σημαντικά. Το γλωσσικό, η επαγγελματική αναντιστοιχία (είτε τεχνική είτε κοινωνικά κατασκευασμένη στην περίπτωση των ρυθμιζόμενων επιστημονικών επαγγελματιών) και η έλλειψη αποταμιεύσεων αποτελούν τα κύρια προβλήματα που δυσχεραίνουν την κοινωνική ένταξη των επαναπατριζόμενων Ποντίων. Η δυναμική της περιθωριοποίησης περιγράφεται από τις ευκαιριακές λαϊκές αγορές των Ποντίων. Στους Ποντίους ας προσθέσουμε και τους Έλληνες της Βορείου Ηπείρου που υπολογίζονται σε 300.000. Κατά το πρώτο τετράμηνο του 1991 σχεδόν 11.000 εισήλθαν στην Ελλάδα. Οι Βορειοηπειρώτες όπως και οι Αλβανοί δεν προσανατολίζονται τόσο στη μόνιμη εγκατάσταση όσο στην εποχιακή απασχόληση.

Η αύξηση του ξένου εργατικού δυναμικού, η κρίση στην αγορά εργασίας και ο αναπτυσσόμενος επαναπατρισμός του Ποντιακού Ελληνισμού παρέχουν εδαφος εκτενούς άνισης μεταχείρισης στην αγορά εργασίας και ρατσισμού. Ο ρατσισμός δεν ανθεί μόνο στην Βόρεια Ευρώπη. Τα πρώτα τους δείγματα είναι ήδη εδώ και θέτουν ακόμη ένα μεγάλο θέμα κοινωνικής πολιτικής. Η αγορά εργασίας των δύο τρίτων λαμβάνει έναν ειδικά ελληνικό

χαρακτήρα στη δεκαετία του '90 και οδηγεί σε μια κοινωνία της ανισότητας ριζικά διαφορετική από εκείνην της περιόδου 1974-85.

5. Οι Τάσεις της Αναδιάρθρωσης στην Οικονομία.

Μετά το 1986 το ξένο κεφάλαιο (πολυεθνικό και "ελληνικό" εφοπλιστικό) άρχισε να δραστηριοποιείται ως η νέα δύναμη που ηγείται στη διαδικασία της αναδιάρθρωσης. Η ριζική μεταστροφή της οικονομικής πολιτικής, η φιλο-ευρωπαϊκή σύγκλιση και η μεταρρύθμιση του τραπεζικού συστήματος και των κανόνων εισαγωγής-εξαγωγής κεφαλαίων και κερδών δημιούργησαν ένα νέο κλίμα για το ξένο και το εθνικό κεφάλαιο. Η συμμετοχή του ξένου κεφαλαίου στη δεκαετία του 1970 ήταν μηδαμινή. Στη δεκαετία του '80 παρέμεινε σε ανάλογα χαμηλά επίπεδα ώστε μπορούμε να μιλάμε για απόσυρση και αποεπένδυση (Γιαννίτοης, 1985:94, 1991).

Το ξένο κεφάλαιο παίζει πρωταρχικό ρόλο στη διαδικασία αναδιάρθρωσης και αποβιομηχάνισης. Η εισροή ιδιωτικών κεφαλαίων έχει αυξηθεί αλλά η σχέση μεταξύ επιχειρηματικών κεφαλαίων και κεφαλαίων για αγορά ακινήτων, και ο προσανατολισμός των πρώτων στους κλάδους των καταναλωτικών αγαθών και των υπηρεσιών δηλώνουν ότι το ξένο κεφάλαιο διαδραματίζει ρόλο διαφορετικό εκείνου της δεκαετίας του '60. Στην περίοδο 1986-88 45.7% του εισαγόμενου κεφαλαίου κατευθύνεται στη μεταποίηση, 24.8% στον τουρισμό και 15.8% σε εμπορικές δραστηριότητες. Το 1989 και 1990, σύμφωνα με τα στοιχεία της Τραπέζης της Ελλάδος, το ξένο κεφάλαιο κατευθύνεται στα ξενοδοχεία (21%, 8%) σε τράπεζες και ασφάλειες (24% 22%) στη βιομηχανία τροφίμων και ποτών (17% 21%) και στη χημική βιομηχανία (8%, 9%). Η αυξανόμενη παρουσία των ευρωπαϊκών κεφαλαίων είναι έντονη το 1986 παρατηρείται αύξηση των συγχωνεύσεων και των εξαγορών (Πατρινός & Μαρμαγκιόλης, 1989 και Πίνακας 9). Ξένες επιχειρήσεις αποθλέπουν να αποκτήσουν ισχυρά ερείσματα στην ελληνική αγορά και οι δυναμικές ελληνικές επιχειρήσεις επιδιώκουν να σταθεροποιήσουν τη θέση τους εν όψει της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς. Αυτή η δραστηριότητα αφορά κυρίως τον κλάδο των τροφίμων και ποτών. Μετά το πρώτο κύμα εξαγορών και συγχωνεύσεων το ξένο κεφάλαιο κατευθύνεται στη δημιουργία νέων επιχειρήσεων και φυσικά εξακολουθεί να ενδιαφέρεται για τις υπό ιδιωτικοποίηση δημόσιες επιχειρήσεις.

Στη διαδικασία της αναδιάρθρωσης το Ελληνικό εφοπλιστικό κεφάλαιο έχει δραστηριοποιηθεί στο εσωτερικό της οικονομίας. Μετά το 1989 υπάρχει μια τάση επιστροφής στην Ελληνική σημαία και επενδύσεων μέσα από την αγορά σκαφών από δεύτερο χέρι. Παράλληλα το ελληνικό εφοπλιστικό κεφάλαιο κατευθύνεται και σε επενδύσεις στο εσωτερικό της χώρας. Εκτός από την περίπτωση των Λάτση και Βαρδινογιάννη που επεκτείνουν τις εγκαταστάσεις των διυλιστηρίων, το εφοπλιστικό κεφάλαιο δεν κατευθύνεται στη βαριά βιομηχανία όπως συνέβη στη δεκαετία του 1960. Επενδύεται στις τράπεζες και τις ασφάλειες και τον τουρισμό.

Βέβαια η εισροή ξένου κεφαλαίου δε συγκρίνεται με εκείνη που επιτελείται στις λοιπές χώρες της Νότιας Ευρώπης (Ισπανία, Πορτογαλία) και από αυτή την άποψη η Ελλάδα παρουσιάζει βασικές διαφορές ως προς την οικονομική σύγκλιση και την προσαρμογή (Larre & Torres, 1991). Η εισροή ξένου κεφαλαίου και η διαθεσιμότητα άφθονου και φθηνού εργατικού δυναμικού θεωρούνται ως βασικές προϋποθέσεις της προσαρμογής και σύγκλισης των νοτιο-ευρωπαϊκών οικονομιών. Στη χώρα μας η εισροή ξένου κεφαλαίου είναι ανεπαρκής

αλλά η επερχόμενη κρίση στην αγορά εργασίας ενδέχεται να απογειώσει την ανεργία σε "ισπανικά" επίπεδα δηλαδή γύρω στο 20%. Ούτως ή άλλως το συμπέρασμα είναι πως στα πλαίσια της επιτελούμενης βιομηχανικής αναδιάρθρωσης, η οποία λαμβάνει χώρα σε συνθήκες οικονομικής ύφεσης και ανοίγματος της οικονομίας, η αναδιάρθρωση της απασχόλησης πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο συστηματικότερης μελέτης με σκοπό την εξειδίκευση της πολιτικής απασχόλησης κατά κλάδο της οικονομίας και της βιομηχανίας. Είναι ακριβώς σε τέτοιες περιόδους οικονομικής και βιομηχανικής αναδιάρθρωσης που οι ενεργοί πολιτικές απασχόλησης καθίστανται απαραίτητες και επιτακτικές. Στην περίπτωση μας καθίστανται ακόμη περισσότερο επιτακτικές καθώς ταυτόχρονα πρέπει να επιτελεσθεί το πέρασμα από ένα καθεστώς εκτενούς κρατισμού σε ένα καθεστώς περισσότερο προσανατολισμένου στην αγορά όπου ο κρατισμός δε θα υποκαθιστά ούτε την αγορά ούτε την κοινωνική πολιτική - πράγμα που συνέβη στη διάρκεια των δύο προηγούμενων δεκαετιών.

Πίνακας 1

Κοινωνικές Δαπάνες στο ΑΕΠ (%)

1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
13.2	12.7	11.1	11.7	12.4	12.9	14.1	16.1	15.3	15.7
1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
16.9	20.2	21.6	21.9	22.6	23.6	24.8	25.4	25.6	n.a

Πηγή : Κοινωνικοί Προϋπολογισμοί.

Πίνακας 2

Ιδιωτικές Επενδύσεις στη Μεταποίηση, 1982-89

Ετος	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
% μεταβολή	-4.6	-6.2	-5.2	-12.1	0.1	12.7	22.4	5.6

Πηγή : Εθνικοί Λογαριασμοί

Πίνακας 3

Η Ανεργία στην Ελλάδα

Ετος	Ποσοστό Ανεργίας %	Ανεργοί χωρίς Επίδομα %	Μακροχρόνια Ανεργοί %	Διαπεριφερειακή Σταθερότητα Ανεργίας
1980	2.75	n.a	n.a	
1981	4.05	95.69	21.01	1.00
1982	5.83	94.95	21.68	.92
1983	7.86	93.57	33.15	.86
1984	8.14	95.20	37.44	.85
1985	7.81	95.92	44.61	.84
1986	7.38	94.11	43.36	.62
1987	7.40	93.33	43.94	.77
1988	7.74	95.06	47.08	.66

Πηγή : Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, διάφορα έτη.

Σημείωση : Ο δείκτης διαπεριφερειακής σταθερότητας της ανεργίας είναι το R-square που προκύπτει από την παλινδρόμηση της διαπεριφερειακής ανεργίας του έτους βάσης με κάθε έτος της εξεταζόμενης περιόδου.

Πίνακας 4

Η Μεταβαλλόμενη Δομή της Αγοράς Εργασίας

Ετος	1975 %	1981 %	1989 %
Γεωργία κλπ. ^(α)	n.a	30.68	25.31
Μη-Αγροτικοί Τομείς			
Μισθωτοί	69.27	67.95	67.43
- βιομηχανία	30.58	30.62	25.87
- μεταποίηση	20.41	19.80	17.94
- υπηρεσίες	38.69	37.32	41.57
- δημόσιο ^(β)	n.a	11.88	13.90
Αυτοαπασχόληση	21.32	19.95	20.44
- βιομηχανία	6.55	5.93	5.90
- μεταποίηση	5.44	4.41	4.16
- υπηρεσίες	14.78	14.02	14.54
Εργοδότες	5.71	7.87	5.88
Μη αμειβόμενοι	3.58	4.15	5.94

Πηγή : Ερευνες Εργατικού Δυναμικού, 1975, 1981, 1989.

Σημείωση : (α). Μεριδίο στη συνολική απασχόληση.
(β). Κεντρική Διοίκηση, ΝΠΔΔ και Οργανισμοί Κοινωνικής Ασφάλισης.

Πίνακας 5

Η Δομή της Απασχόλησης στην Ελληνική Κοινωνία, 1987.

	Σύνολο	Εργοδότες	Αυτοαπασχολούμενοι (κατανομή επί τοις %)	Μισθωτοί	Μη-αμειβόμενοι
Σύνολο	100.00	5.48	29.94	49.86	14.71
Γεωργία κλπ.	26.98	0.78	14.41	1.06	10.73
Ορυχεία κλπ.	0.68	0.02	0.02	0.64	0.01
Μεταποίηση	19.89	1.75	3.41	13.68	1.05
Ηλεκτρισμός κλπ.	0.97	0.00	0.00	0.97	0.00
Κατασκευές	6.45	0.63	1.23	4.52	0.07
Εμπόριο κλπ.	16.46	1.49	6.70	5.78	2.49
Μεταφορές κλπ.	6.78	0.19	1.59	4.89	0.11
Τράπεζες κλπ.	4.04	0.34	1.07	2.54	0.08
Λοιπές Υπηρεσίες	17.70	0.28	1.50	15.76	0.16
Δεν δήλωσαν	0.03	0.01	0.00	0.02	0.00

Πηγή : Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1987.

Πίνακας 6

Η Δημόσια Απασχόληση, 1982 - 1990

	31.12.1981	1.1.90
Υπουργεία	118.947	121.759
ΝΠΔΔ	74.567	98.352
ΚΝΠΙΔ	148.788	232.678
ΟΤΑ	24.429	32.163
ΕΥΠ	1.347	1.417
Α'βάθμια ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	40.713	43.466
Β'βάθμια	34.882	47.288
Γ'βάθμια	9.662	11.900
Στρατιωτικοί	--	--
Αστυνομικοί	37.904	38.157
Πυροσβέστες	4.544	5.648
Λιμενικοί	3.300	4.404
Δικαστικοί	2.342	3.343
Ιερείς	9.700	10.500
Ιατροί ΕΣΥ		8.810
Σύνολο	511.125	659.885

Πηγή : Υπουργείο Προεδρίας.

Πίνακας 7

Δημόσια Απασχόληση και Εκλογικός Κύκλος.

1976:	6.4%	1980:	3.0%	1984:	2.8%
1977:	4.4%	1981:	3.4%	1985:	2.5%
1978:	10.7%	1982:	2.8%	1986:	3.6%
1979:	1.7%	1983:	2.4%	1987:	1.0%

Πηγή : Οικονομικός Ταχυδρόμος, 12 Μαΐου 1988, σελ. 82-83.

Σημείωση : Με βάση την απασχόληση την 1 Ιανουαρίου έκαστου έτους.

Πίνακας 8

Δείκτης Βιομηχανικής Παραγωγής, 1980=100.

Αγαθά	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Καταναλ.	107.0	104.1	104.3	106.2	110.0	110.8	108.2	112.1	119.2	110.4
Κεφαλαίουχ.	88.2	86.6	82.9	81.6	81.1	79.7	75.9	83.7	82.6	93.2
Σύνολο	100.7	98.6	97.2	98.5	101.0	100.3	98.3	103.4	105.6	102.9

Πηγή : ΕΣΥΕ.

Πίνακας 9

Συγχωνεύσεις και Εξαγορές, 1987-1990.

Κλάδος	Σύνολο	Εθνικές	Αλλοδαπές
Τρόφιμα	19	10	9
Ποτά	11	5	6
Χημικά	12	6	6
Ασφάλειες	9	1	8
Χαρτί	7	3	4
Τουρισμός	3	0	3
Διαφημίσεις	3	0	3

Πηγή : Top Invest.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγτζίδης, Βλ. 1990: *Ο Ποντακός Ελληνισμός. Από τη Γενοκτονία και το Σταλινισμό στην Περεστρόϊκα*, Αφοι Κυριαζίδη, Θεσσαλονίκη.
- Dornbush, R. & Edwards, S. 1989: *The Macroeconomics of Populism in Latin America*, The World Bank, Working Papers Series No 316.
- Drake, P. 1982: *Conclusion: Requiem for Populism?* In Conniff, M.L. (ed) *Latin American Populism in Comparative Perspective*, Albuquerque, University of New Mexico Press.
- EC, 1990: *Poverty in Figures, Europe in the Early 1980s*, Eurostat, Luxembourg.
- EC, 1991: *Changes in Employment and Qualifications in the Sensitive Sectors of Industry*, European Employment Observatory, Brussels.
- Φωτιάδης, Κ. 1990: *Ο Ελληνισμός της Κριμαίας*, Ηρόδοτος, Αθήνα.
- Γιαννίτοσης, Τ. 1985: *Η Ελληνική Βιομηχανία*, Gutenberg, Αθήνα.
- Γιαννίτοσης, Τ. 1991: *Διεθνοποίηση της Οικονομίας και Ξένες Επενδύσεις στη Βιομηχανία*, Ενημερωτικό Δελτίο, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Νο 1, Μάρτιος 1991, σελ. 7-9.
- Ιωάννου, Χρ. 1986: *Η Βιομηχανική Εργατική Τάξη στο Συνδικαλιστικό Κίνημα 1974-84, στο Κοινωνικές Τάξεις Κοινωνική Αλλαγή και Οικονομική Ανάπτυξη στη Μεσόγειο*, Ιδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα.
- Ιωάννου, Χρ. 1989a : *Μισθωτή Απασχόληση και Συνδικαλισμός στην Ελλάδα*, Ιδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα.
- Ιωάννου, Χρ. 1989b: *Η Κοινωνική Σύνθεση της Μισθωτής Απασχόλησης, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Τεύχος 73, σελ. 78-116.
- Καραμπελιάς, Γ. 1989: *Κράτος και Κοινωνία στην Μεταπολίτευση (1974-1989)*, Εξάντας, Αθήνα.
- Καράγιωργας κ.ά. 1990: *Διαστάσεις της Φτώχειας στην Ελλάδα*, Τόμοι Α & Β, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.
- Kurth, J. & Petras, J. (ed) 1991: *Politics and Social Structure in Southern Europe*, Burk, London, (forthcoming).
- Larre, B. & Torres, R. 1991: *Is Convergence a Spontaneous Process? The Experience of Spain, Portugal and Greece*, OECD Economic Studies, No 16, Spring 1991, pp. 169-198.
- Λιούκας, Σ. 1989: *Το Πλαίσιο Ελέγχου των Δημοσίων Επιχειρήσεων*, στο Προβόπουλος, Γ. (επιμ) *Προτεραιότητες Δημοσιονομικής Πολιτικής*, IOBE, Αθήνα, σελ. 331-361.
- Μαραβέλιας, Ν. 1990: *Η Ελληνική Γεωργία στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση*, Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Νο 8-9, σελ. 143-167.
- Πατρινός, Α. & Μαρμαγκιόλης, Ι. 1989: *Εξαγορές και Συγχωνεύσεις στην Ελληνική Οικονομία*, Οικονομικό Δελτίο, Εμπορική Τράπεζα, Νο 141, σελ. 11-27.
- Spraos, J. 1986: *The Greek Economy, a Programme for Stabilisation*, Lecture delivered in London on 20th February 1986, mimeo.
- Tsakoglou, P. 1989: *Aspects of Poverty in Greece*, University of Bristol, Department of Economics, Discussion paper 89/228.
- Τσουκαλάς, Κ. 1986: *Κράτος, Κοινωνία και Εργασία*, Θεμέλιο, Αθήνα.